

1. Гофман И. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью / И. Гофман. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-readinglib.org/bookreader.php/145155/Gofman_Stigma_Zametki_ob_upravlenii_ishporchennoi_identichnost'yu.pdf
2. Tajfel H. Human groups and social categories : Studies in Social Psychology / H. Tajfel. – Cambridge University Press, 1981. – 384 p.
3. Tajfel H. Social identity & intergroup relations. Psychology / H. Tajfel. – Cambridge, Paris. – 1982.
4. Шюц А. О множественности реальностей / А. Шюц // Социологическое обозрение. – Т. 3. – 2003. – № 2. – С. 3–34.
5. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : [б. и.], 1995.
6. Baumeister R. Identity. Cultural Change and Struggle for Self / R. Baumeister. – N. Y. : Oxford, 1986.
7. Инглхарт Р. Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе [Текст] / Р. Инглхарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / [под ред. В. Л. Иноземцева]. – М., 1999. – С. 260–292.
8. Бурдьё П. Социология социального пространства : [пер. с франц., отв. ред. перевода Н. А. Шматко] / П. Бурдьё. – М. : [б. и.], 2007. – 288 с.
9. Гидденс Э. Модерн и самоидентичность [Текст] / Э. Гидденс // Современная теоретическая социология : реферативный сб. / [под ред. Ю. А. Кимелева]. – М., 1995. – С. 95–113.

Голоденко Елена. Анализ теоретических подходов к изучению феномена идентичности в социогуманитарных дисциплинах. Необходимость анализа теоретических подходов к изучению феномена идентичности объясняется ростом количества эмпирических исследований по данной проблематике. Будучи впервые использованным в психологии, термин «идентичность» постепенно вошёл в научный оборот социологии, политологии, культурологии и других наук. Основными теоретическими подходами к изучению идентичности на сегодня остаются психосоциальный, символический интеракционизм, феноменология, конструктивизм, когнитивный подход, модернистские и постмодернистские теории. Каждая из названных теорий по-разному толкует идентичность, её содержательную наполненность, структуру и механизмы её формирования. Именно поэтому основной задачей статьи является анализ вышеупомянутых подходов, поскольку только комплексность и интеграция в применении обеспечивают полную картину мира.

Ключевые слова: идентичность, идентификация, повседневные практики, гражданская идентичность.

Golodenko Olena. Analysis of the Theoretical Approaches to the Study of the Identity Phenomenon in Social and Humanitarian Disciplines. Need to analyze the theoretical approaches to the study of the phenomenon of identity due to an increasing number of empirical studies on this subject. Being first undertaken in psychology, the term «identity» gradually came to the scientific sociology, cultural studies and other sciences. Growing attention of sociologists to the study of identity leads to a new view of theoretical approaches to the study of this concept. Depending on the scientific approach, identity has a different meaning, structure and mechanisms. So and methods of its study will be different every time.

Key words: identity, identification, everyday practices, civil identity.

УДК 241.12:316

Олександр Дурманенко

Становлення поняття онтологічної безпеки особистості: від Р. Лейнга до Е. Гідденса

Обґрунтування значення дослідження комплексу соціальної безпеки особистості як складного структурного компонента, що забезпечує адекватне світосприйняття та діяльність індивіда, актуалізують процеси функціонування онтологічної безпеки особистості, які в сучасних неоднозначних умовах їх динамічного перебігу зазнають дисфункціональних «розладів». Послідовний аналіз основних етапів становлення поняття онтологічної безпеки особистості – від психологічних концепцій страхів Р. Мея й Р. Лейнга до комплексної теорії структурації Е. Гідденса – дає можливість зробити висновок про суперечливість впливу цивілізаційних процесів як таких, що, створюючи комфортніші умови людського існування, водночас призводять до екзистенційних проблем, а також доведення актуальності комплексного дослідження основних чинників становлення та функціонування онтологічної безпеки особистості.

Ключові слова: страх, ризики, онтологічна безпека особистості, структура, індивід, структурація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Глобальний світ, що подається нині, насамперед економічними співтовариствами як абсолютна альтернатива тієї розрізненості, що ще століття назад була абсолютно звичною і для країн, і для соціумів, повинен був із часів свого розвитку виступати запорукою гармонійного розвитку суспільств та його членів, адже саме таким він мріявся теоретикам глобалізації й постінформаційного суспільства. Однак на практиці ми бачимо, що об'єднання соціальних структур, економічних проектів, корпорацій, єдине культурне поле (або, принаймні, спроби його формування) не несуть надмірного позитиву як для зовнішніх – соціально-політичних чинників, так і внутрішніх, особливо важливих відчуттів та факторів, серед яких почуття безпеки займає одне з найважливіших місць. Усе частіше переконаємося, що інституції, які повинні були б надавати як реальний захист так і його відчуття, не виконують своїх функцій – ідеться про інституції сфер соціального життя, починаючи від найпростіших, так і про глобальні організації. Варто зазначити, що у зв'язку з відсутністю стабільності в інститутах, такі суспільства переживають описані проблеми значно гостріше саме внаслідок майже повної відсутності об'єктів довіри, що легітимізовані владними структурами: правових законів, державних і громадських організацій, керівників. Іншими словами, люди не мають можливості віднайти стійку точку опори або ж підґрунтя для забезпечення почуття захищеності саме в громадянському житті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Означена ситуація призводить до виникнення окремого напрямку в соціогуманітарному знанні, який називають ризикологією. До фундаторів основних соціологічних концепцій ризику, які водночас стали й засновниками галузі, варто віднести У. Бека, Н. Лумана, Е. Гідденса, К. Лау, Ю. Габермаса та ін. Саме в працях цих дослідників розкриваються особливості соціальних ризиків, піднімаються питання їх еволюції, шляхів нейтралізації їхніх негативних наслідків, а також звертається увага на потенціал індивідів щодо їх адаптації до всезростаючого тиску особливих «невидимих» ризиків, фактично незалежних від соціального статусу, економічного становища або ж класової приналежності особи.

Власне, **мета** нашої роботи – аналіз еволюції поняття онтологічної безпеки особистості як важливого елемента в теорії структурації Е. Гідденса, завдяки якому індивід не лише адекватно оцінює навколишні загрози та діє відповідним чином, а й логічно організовує свою повсякденну діяльність із підтримки соціального порядку. Відповідно, **завданнями**, які ми ставимо перед собою, є аналіз первинного значення поняття онтологічної безпеки особистості в контексті психологічного вчення Р. Лейнга, окреслення основних напрямів його розвитку, а також характеристика поняття в теорії структурації, тлумачення його змісту, ролі та чинників формування й функціонування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як ми вже частково зазначали, об'єктивне світосприйняття індивідом навколишнього соціального світу, запобігання девіантній поведінці, цілісне сприйняття свого власного «Я» серед оточуючих – усе це є наслідком наявності складного системного комплексу, що має назву почуття онтологічної безпеки особистості. Звичайно, потрібно виявити та проаналізувати особливості такого явища, як почуття онтологічної безпеки особистості, оскільки кожен індивід на буденному рівні може відчувати та звичайно відчуває його, не займаючись рефлексіями, аналізом і виявленням чинників цього почуття, при чому намагаючись охопити сенс буття, хоча б суто практично. Звертаючи увагу на поняття онтологічної безпеки особистості, варто зауважити, що в цьому контексті термін «онтологічний» є надзвичайно доцільним, адже він виступає як розуміння безпеки, а саме цілісно-системного ядра, що слугує за основу поняття соціальної безпеки взагалі [5, 48].

Для доведення нашої думки стосовно онтології як важливого чинника соціальної приналежності та включеності індивіда у світ, що фактично й визначає його, звернемося до положень, які використовує американський екзистенційний аналітик Р. Мей.

На думку вченого, кожна людина володіє чотирма основними онтологічними характеристиками:

1. Людина має внутрішнє соціально-психологічне ядро та намагається вберегти певний його внутрішній центр;
2. Збереження й ступінь цієї центричності людини залежать від того, чи вистачить у неї сил для утвердження та втримання цього центру в цілісності, оскільки він не втримується автоматично як у рослин і тварин;
3. У людини є потреба та можливості вийти за межі своєї центричності й «брати участь» в інших істотах;

4. Людина володіє самосвідомістю – особливим ступенем розвитку психіки, котра дає їй змогу усвідомлювати, що вона є істотою, котра має певний центр, утримує його та «бере участь» в інших істотах [4, 91–93].

Отже, на особливу увагу заслуговує саме думка про внутрішній центр, його усвідомлення й утримання в стабільному стані, що є життєво необхідним та являє собою, як ми зможемо переконатися, прообраз почуття онтологічної безпеки особистості.

Для кращого розуміння місця онтологічної безпеки в структурі внутрішніх відчуттів, сприйняття та переживання соціального існування, а саме на такому рівні її аналізу ми зупинимось, а також для встановлення механізмів утворення, підтримки й функціонування онтологічної безпеки потрібно звернутися до історії виникнення, теоретичних пояснень та еволюції цього поняття.

Поняття «онтологічна безпека» прийшло в соціально-філософські дисципліни з психології, де його запропонував психолог Рональд Лейнг (у праці «Розколоте “Я”» вчений послуговувався терміном «онтологічна впевненість»). За ним онтологічна безпека – це поняття, що використовується для визначення екзистенційного стану людини зі стійким почуттям реальності та ідентичності. Під цим терміном розуміється почуття емоційної та інтелектуальної впевненості, що виникає в результаті ефективності виховання індивідуума, особливо на стадії ранніх сімейних стосунків. Упевненість ця залежить від послідовного щоденного піклування, емоційного обміну між батьками й дитиною [1, 521]. Психолог розглядає внутрішній світ людини як певну структуру, що містить кілька рівнів, об'єднаних навколо певного буттєвого, онтологічного центру. Індивід намагаючись утримати цей центр у стабільності, саме цим відрізняється від тварин. При цьому, саме почуття онтологічної безпеки і є тим захисним прошарком, який є проміжним між індивідуальним онтологічним центром кожної людини та зовнішнім середовищем (що в більшості випадків є ворожим для індивіда). Стосовно самого почуття онтологічної впевненості, то воно – неодмінний атрибут здорової в психічному плані людини й відсутнє лише в дітей (до певного віку) та людей із психічними розладами, оскільки саме завдяки цьому почуттю відчувається включеність у соціальний світ та, що є найважливішим, визначається власне місце й місце оточуючих у цьому світі. Варто зазначити, що особи, які відчувають проблеми з підтриманням онтологічної безпеки, як правило, є асоціальними, що з часом може призвести або до їх відчуження, або ж до серйозних захворювань.

Подальшу розробку поняття «онтологічної безпеки особистості», здобуває в працях британського соціолога, автора знаної теорії структурації Ентоні Гідденса. Розроблена у 80-х рр. XX ст. вона намагається пояснити певні протиріччя в стосунках між соціальними агентами та структурами, що виникають, оскільки, як ми можемо помітити, починаючи з 70-х рр., у суспільствах, а отже й в усіх сферах соціального життя зароджуються процеси, очевидцями й активними учасниками яких ми є саме зараз та які супроводжуються не знаними раніше динамічними видозмінами у, здавалося б, досить стабільних структурах (наприклад релігія) [3, 47].

Соціолог, розглядаючи поняття онтологічної безпеки особистості, відходить від надмірного психологізму, який, звичайно, був притаманний практикуючому лікарю Лейнгу. Натомість Гідденс намагається пов'язати його з теорією структурації, а саме використовує за основу розгляду інтенційної (тобто направленої на досягнення конкретного результату) діяльності, що можлива лише за умови об'єктивного сприйняття навколишнього світу та встановлення свого місця в ньому.

За британським соціологом, володіти почуттям онтологічної безпеки означає мати на рівні практичної свідомості відповіді на основні екзистенційні запитання, що неминуче постають перед кожною людською істотою – про завершеність людського життя, про співіснування з іншими індивідами, про забезпечення неперервної особистісної ідентичності та ін. Ядром цього почуття безпеки є базисна довіра (basic trust), що зазвичай формується в дитини на основі стосунків із дорослими, які її виховують. У подальшому житті переживання онтологічної безпеки формується й підтримується механізмами рутинізації людської поведінки в середовищі повсякденності, завдяки чому індивіди від однієї ситуації до іншої несуть на собі своєрідний захисний «кокон», котрий забезпечує почуття «невразливості», що блокує «негативні можливості на користь позиції надії» [2].

На думку дослідника, відчуття безпеки є надзвичайно важливим комплексним елементом нормального світосприйняття й життєдіяльності індивіда. Звичайно, це відчуття – одне з вітальних, тобто життєво необхідних, та таке, що, на нашу думку, структурно складається з кількох рівнів. Так, на першому рівні – відчуття безпеки суто фізіологічної, тобто особистість забезпечує цілісність і

недоторканість своєї фізичної оболонки – тіла. На третьому рівні – почуття безпеки психічної, або ж моральної. Цю внутрішню рівновагу індивід намагається утримувати через гармонізацію стосунків з оточуючими його особами й структурами, а також дозовано фільтруючи отримувану із зовнішнього середовища інформацію та регулюючи емоціями. Відповідно, між цими двома рівнями перебуває почуття онтологічної безпеки особистості, що є проміжним та взаємопов'язаним із першим і третім рівнями. З одного боку, це почуття стосується суто внутрішнього світу людини (а саме духовного), його думок, переконань, а з іншого – прямо впливає як на поведінку, так і на стосунки з довкіллям. Звичайно, ця структура є досить умовною, оскільки чітко встановити місце почуття онтологічної безпеки особистості досить складно. З одного боку, воно прямо залежить від зовнішнього середовища, формується й підтримується завдяки йому, а з іншого – саме впливає на сприйняття, а отже й формування цього середовища [3, 203–204].

Історично так склалося, що основним осередком передачі життєвого досвіду, через який забезпечується значна частина почуття онтологічної безпеки, була сім'я, у якій проживає індивід, оскільки норми поведінки, зовнішнє середовище, побут, способи виробництва, старших членів сім'ї фактично не відрізнялися від відповідних факторів суб'єкта передачі досвіду та закріплювалися через відповідну сімейну ієрархію «старший-молодший», а також через суспільні звичаї й традиції. Однак, як зауважує Е. Гідденс, такий механізм спрацьовує лише за 200 років до нашого століття, а нині є фактично неіснуючим через ті кризи стабільності, уже згадувані нами, що притаманні саме для епохи постмодерну, яка створює перед нами динамічний світ, роблячи досвід наших попередників застарілим і майже непридатним для нас. Іншим механізмом забезпечення почуття онтологічної безпеки за весь час історії людства слугувала віра в невідворотність фатуму. Світ у таких побудовах, вивчається як щось, що має певний внутрішній порядок та форму й хаос, у якому існує лише на перший погляд. Життя ж людини в такому світі сприймається як направленість долі, що керує індивідом та спрямовує його. Звичайно, за таким підходом, від самої людини в навколишньому світі мало що залежить, однак для сприйняття особою зовнішньої реальності та, зокрема, формування почуття онтологічної безпеки такий підхід є, безперечно, позитивним [2]. Людина впевнена у своїй безпорадності перед викликами долі, а отже сприймає будь-які події як даність і слідує їм без зайвого супротиву. Відповідно до такої життєвої позиції індивіда, буття сприймається як одна велика випадковість, а отже екзистенційні запитання не викликають кризи онтологічної безпеки. Однак цей підхід у сучасному постмодерному світі не витримує жодних критик.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні ведеться багато дискусій стосовно того, що ж може виступати факторами онтологічної безпеки особистості. Гідденс на роль таких механізмів пропонує активну довіру (на протигагу базисній) та експертні системи, що, відфільтровуючи масив інформації, «підказують» людині, як їй чинити далі, таким чином забезпечуючи підтримку. На нашу думку, одним із них цілком може стати релігія як форма суспільної свідомості, що до того ж є досить стабільним утворенням та має всезагальний характер. Однак розгляд таких факторів – привід для окремого дослідження. Варто зауважити, що сучасні соціогуманітарні дисципліни лише зараз почали розуміти важливість дослідження внутрішнього світу людини саме як проєкції світу соціального. Щодо здоров'я індивіда, то ми переконані, що детальний аналіз почуття онтологічної безпеки особистості, установлення основних його чинників дасть змогу забезпечити як здорове світосприйняття, так і гармонізацію стосунків з оточуючими.

Джерела та література

1. Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 1 (А-О). – М. : Вече, АСТ, 2001. – 544 с.
2. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // Thesis. – 1994, вып. 5. – С. 107–133.
3. Гидденс Э. Устройство общества : Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М. : Академ. проект, 2005. – 528 с.
4. Мэй Р. Любовь и воля : [пер. О. О. Чистяков, А. П. Хомика] / Р. Мэй. – Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1997. – 384 с.
5. Оллпорт Г. Личность в психологии / Г. Оллпорт. – М. : [б. и], 1999. – 320 с.

Дурманенко Александр. Становление понятия онтологической безопасности личности: от Р. Лейнга до Э. Гидденса. Обоснование значения исследования комплекса социальной безопасности личности как сложного структурного компонента, который обеспечивает адекватное мировосприятие и деятельность индивида, актуализируют процессы функционирования онтологической безопасности личности, которая в современных

неоднозначных условиях их динамического развития испытывает дисфункциональные «расстройства». Последовательный анализ основных этапов становления понятия онтологической безопасности личности – от психологических концепции страхов Р. Мэя и Р. Лэйнга до комплексной теории структуризации Э. Гидденса – дал возможность сделать вывод о противоречивости влияния цивилизационных процессов как таковых, что, создавая комфортные условия человеческого существования, одновременно приводят к экзистенциальным проблемам, а также доказательство актуальности комплексного исследования основных факторов становления и функционирования онтологической безопасности личности.

Ключевые слова: страх, риски, онтологическая безопасность личности, структура, индивид, структуризация.

Durmanenko Alexander. The Formation of the Personality Ontological Safety Concept. The article deals with the importance of the research devoted to the complex of personality social safety as a complicated structural component providing an individual's adequate outlook and activities. The emphasis of the research attention is placed on the processes of personality ontological safety functioning, which undergoes dysfunctional «disorders» in modern ambiguous conditions of the social processes dynamic flow. The main task of the article is the sequential analysis of the principal stages of the formation of the personality ontological safety concept starting with psychological conception of fears introduced by R. May and R. Leing up to a complex theory of structuration by A. Giddens in which the «personality ontological safety» concept is a complex responsible for calculation of fears and world constructing basis. Among the conclusions of the article are the following: thesis about inconsistency influence of civilization processes providing more comfortable living conditions and simultaneously leading to existential problems, and proofs of the topicality of the complex research of the main factors of personality ontological safety, its formation, functioning and highlighting.

Key words: fear, risks, personal ontological safety, structure, structuration, individual.

УДК 316.72

Дмитрий Миронович

Религиозный капитал: теоретические подходы и особенности операционализации

В статье рассматриваются основные положения концепции религиозного капитала и теории рационального выбора. Заимствуя экономическую перспективу и терминологию, авторы теории рационального выбора Л. Ианнаконе, Р. Старк и Р. Финк развивают новый подход к анализу религиозного участия. Рассмотрение религиозного участия и практик в русле инструментальной рациональности отличается от существующих в рамках теории секуляризации представлений о религиозном сознании и поведении как о иррациональном, или, по крайней мере, нерациональном. Предложенный подход позволяет объяснять закономерности конфессиональной мобильности, межрелигиозных браков, изменения религиозной принадлежности.

Ключевые слова: религия, религиозный капитал, религиозное участие, теория рационального выбора, религиозный рынок.

Постановка научной проблемы и её значение. Распространение в последние десятилетия понятия «капитал» в социальных науках в различных его вариациях – «социальный капитал», «капитал доверия», «религиозный капитал» – можно рассматривать как пример удачной эпистемической экономической интервенции в социологию. Перенос объяснительных моделей из экономики в социологию с последующим использованием конечного словаря экономики для описания феноменов, традиционно относимых к ведению социологии, стало возможным после выхода в свет книги Г. Беккера «Человеческий капитал» [1]. Хотя основной вклад в популяризацию идеи человеческого капитала был внесен Т. Шульцем [2], разработка микроэкономических оснований этой теории была предложена в работе Г. Беккера. Сформулированная в ней модель стала основой для всех последующих исследований в данной области.

Человеческий капитал – это имеющийся у каждого запас знаний, навыков, мотиваций. Инвестициями в него могут быть образование, накопление соответствующего профессионального опыта, мобильность, поиск информации. Собственно, отправным пунктом для Г. Беккера при рассмотрении